

Теоретична психодіагностика

ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ БАЗОВИХ КОНЦЕПТІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ

Анатолій ФУРМАН

Соругі, Бі; © 2007

Наукова проблема. Сьогодні психодіагностика — одна з найважливіших сфер сучасної системи психологічного знання, що починає займати помітне місце в дошкільних закладах, школах, ВНЗ, управлінських структурах, фірмах, банках, в асоціаціях і на виробництві, а її діагностичні засоби широко використовуються у таких видах практичної діяльності, як соціальна робота, військова і міліцейська служби, заняття спортом, профвідбір і розстановка кадрів, судова практика та ін. Її основний зміст становить теорія і практика постановки психологічного діагнозу, що вказує на наявність двох гілок психодіагностики — **теоретичної і практичної**. Перша утворилася як наукова галузь розробки принципів і методів розпізнавання індивідуально-психологічних особливостей людини, друга утвердилася як професійна система використання методів і процедур, що забезпечує чітке обґрунтування цих особливостей та постановку конкретного психологічного діагнозу. Звідси зрозуміло, що психологічна діагностика — це наука про конструювання методів вимірювання, класифікації і ранжування індивідуально-психологічних та психофізичних особливостей людей і водночас практика використання цих методів задля вирішення різних завдань (освітніх, професійних, управлінських тощо).

Проте подвійний суспільний статус психодіагностики природно створює виняткове напруження, котре спричинене відмінностями цілей, функцій, засобів і результатів у розвитку її теоретичної і практичної частин. Більше того, часто це напруження набуває суперечливого, і навіть конфліктного характеру, коли теоретики називають справжньою бідою для вітчизняної психологічної діагностики “неконтрольований потік видань, у яких зібрані діагностичні методики” (М.К. Акімова), а практичні психологи звідусіль апелюють до відриву на-

укової психодіагностики від нагальних потреб та життєвих інтересів людини.

У зазначеному проблемному полі сучасної психодіагностики фактично за кадром, тобто за межею професійного усвідомлення спеціалістів-діагностів, залишається питання про **впорядкований мінімум концептів**, що утворюють засадничу концептуальну схему цієї важливої гілки психології. Річ у тім, що концепт (від лат. *conceptus* - думка, поняття) - це зміст поняття, його смислове наповнення у відриві від конкретномовної форми його виразу. Тому кожна наукова дисципліна, щоб набутися соціокультурної вагомості, прагне виробити й утвердити у своїй першооснові власну *систему концептів* як добре осмислених та взаємопов’язаних змістових блоків. І саме цю роботу мають провести у найближче десятиліття психологи-діагности теоретичного спрямування. Це означає, що потрібно *концептуалізувати* увесь напрацьований масив психодіагностичного знання й відшукати справжні *концепти психологічної діагностики* та встановити їх зв’язки між собою. Першим кроком на шляху до цієї **мети** і є пропонування публікація, що відкрита для обговорення.

1. ПСИХОДІАГНОСТИКА ЯК НАУКА І ПРОФЕСІЙНА ПРАКТИКА

Психодіагностика - особлива сфера теоретичної і практичної діяльності професіоналів у царині сучасної психології. Її виняткова роль як наукової дисципліни пов’язана із *головним призначенням* - бути надійним містком між відповідними теоретико-методологічними напрацюваннями і чинною суспільною практикою. Поряд із психологічним консультуванням і немедицинською психотерапією, вона природно напрацьовує засад-

ничий матеріал не лише для цих двох видів психологічного практикування, а й дає змогу здійснювати профорієнтацію і профвідбір, оптимально розставляти персонал і створювати сприятливий морально-психологічний клімат у трудовому колективі, прогнозувати стабільність шлюбу та соціальної поведінки людей, поводження малих і великих груп, підвищувати розвитковий потенціал організованих навчання і виховання, ефективно здійснювати різні види спеціалізованої експертизи (психіатричної, психолого-педагогічної, судово-медичної та ін.), передбачати психологічні наслідки різкої зміни довкілля, влади, життєвих орієнтацій особистості. Іншими словами, психодіагностика забезпечує збирання достовірної інформації про особливості функціонування і розвитку психіки в онтогенезі, домагаючись ґрунтовного вивчення як індивідуально-психологічних і психофізіологічних властивостей конкретної людини, так і виявлення інваріантів, траєкторій і механізмів психосоціального наповнення діяльності різних груп, організацій, соціумів. Причому її *прагматичною метою*, за винятком ситуації вирішення певних експериментальних завдань, є надання спеціалістом-діагностом *психологічної допомоги особистості* у виявленні її різноманітних, у т. ч. прихованих чи неявних, рис, властивостей, комплексів, станів і тенденцій власного розвитку та самовдосконалення. Якщо до цього додати той факт, що в сучасному світі психодіагностика істотно збагачує духовне життя суспільства і задовольняє інтереси численних професійних і неформальних груп громадян (учнів і студентів, вчителів і викладачів, пацієнтів лікувальних закладів і клієнтів психологічних консультацій, подружжя і представників конфліктуючих колективів, керівників різних управлінських рівнів і хворих на різних стадіях захворювання й т. ін.), то стає очевидною велика *гуманістична місія*, котру зреалізовує у житті науково забезпечена психодіагностична діяльність.

Загалом буденне життя спільноти надає у розпорядження психодіагностика — як теоретика, так і практика — обширний *психодуховний матеріал*, котрий має бути не тільки ним зібраний, вивчений і типологізований відповідними методами і засобами, а й глибоко осмислений та оптимально організований у вигляді мінімізованого чи розширеного психологічного діагнозу. Це означає, що піднятий на поверхню професійної свідомості психодіагностичний матеріал завжди повинен під-

лягати спеціальній мисленнево-рефлексивній обробці відповідно до вироблених у царині психодіагностики принципів і канонів презентації конкретного психологічного змісту (заповнення статистичних таблиць і матриць, виведення індексів і коефіцієнтів, побудова аналітичних моделей і психологічних профілів, обґрунтування кореляційних і факторних зв'язків та фіксації конструктів, детальний опис психологічної ситуації чи випадку, співвіднесення виявлених індивідуально-психологічних особливостей як тенденцій чи новоутворень тощо). Примітно те, що цей здобутий психодіагностичний зміст утворюється із "суміші" психічного, феноменального, природного (життєві процеси, душевні стани, особистісні властивості, людський потенціал) і духовного, ноуменального, вічного (екстаз, свобода, віра, творчість). "Духовне життя, — пише М. О. Бердяєв, — зовсім не є реальність, що наявна поряд із дійсністю фізичною і психічною, із дійсністю природного світу, — вона вбирає у себе всю дійсність, усвідомлюючи, що ця дійсність є лише її символізація, лише відображення її станів, її внутрішніх подій, її шляху... В духовному житті немає предмета пізнання і предмета віри, тому що є володіння ним, є внутрішня близькість і родинність із предметом, вбирання його всередину, у глибину... [А тому] досягнення духовності — це вивільнення від влади світового і соціального середовища, немов би прорив ноумена у феномени" [3, с. 41, 46, 442].

Отже, без знання реального психодуховного матеріалу як єдності явленого (природного) і не проявленого (духовного), феноменального і ноуменального у проекції на несвідомий, особистісний, соціетальний і власне екзистенційний виміри людського життя, не може бути ні ефективної науково-експериментальної роботи, ані будь-якої практичної діяльності, в якій основним виконавцем чи учасником є людина. Саме цей матеріал виявляє, досліджує, оцінює, унормовує та артикулює *професійна психодіагностика*, із цим матеріалом вона має справу, вибудовуючи своє унікальні психологічні "конструкції" — профілі, проспекти, карти, проекти, програми.

Термінами *діагноз* і *діагностика* першою скористалася і досі користується медицина. "Діагноз" у перекладі із старогрецької — це буквально *розпізнання*, виявлення, а діагностика — *здатність* розпізнавати, виявляти. Подібно до того, як лікар розпізнає і групує

1 – психодіагностика як вид психологічного експериментування, а відтак і як різновид процесу психологічного оцінювання:

- розробка методів психологічної оцінки;
- процедура психологічного оцінювання;
- результати психологічного оцінювання.

2 – психодіагностика як сукупність методів і прийомів психологічної оцінки:

- сукупність прийомів і методик;
- ритуал, технічна схема, як відображення сутності об'єкта.

4 – психодіагностика як сфера миследіяльності і професійного методологування, котра сутнісно обіймає:

- теоретико-методологічну діяльність у царині психології, спрямовану на розробку концепцій, методів та інструментів розпізнавання індивідуально-психологічних особливостей людини;
- і цілу низку психологічних практик виявлення та вимірювання вказаних особливостей, де головним є питання про цілі і цінності психодіагностичної діяльності.

3 – психодіагностика як розділ психології, що вивчає:

- закономірності, принципи, методи і засоби винесення достовірної психологічної оцінки;
- практику застосування інструмента оцінки, знання професійних та етичних норм.

Рис. 1.

Теоретичні підходи до визначення психологічної діагностики

симптоми хвороб і на цій основі встановлює, з яким захворюванням і з якою хворобою у структурі цілісного організму людина має справу, так само психолог, вивчаючи її внутрішній світ, поведінку та діяльність, з'ясовує тенденції психічного розвитку, вікові та особистісні риси і властивості, визначає методи і форми психологічної допомоги, соціального чи психотерапевтичного впливу, умови ефективного навчання, найкращу сферу професійного докладання індивідуальних зусиль, ситуативне поле гуманних учинкових дій і багато іншого. Однак психологічна діагностика, на відміну від медичної, застосовується не лише для розрізнення патологічних відхилень від нормального розвитку, а й в усіх випадках, коли треба точніше визначити особливості психокультурного розвитку людини певного віку порівняно з нормою; тобто з тим, що зустрічається серед населення (популяції), до якого (якої) вона належить.

Таким чином, психологічна діагностика — це щонайперше основа діяльності будь-якого практичного психолога: і того, який займається профорієнтацією чи індивідуальним консультуванням, і того, хто здійснює психокорекцію чи психотерапію. Звідси утверджується *головна мета психодіагноста* — постановка достовірного діагнозу, що забезпечує вирішення практичних завдань у відповідній сфері — дитячому закладі, школі, клініці, на виробництві, в агентстві, банку чи на фірмі. Психологічний

діагноз полягає у розпізнаванні багаторівневих та багатоланкових причин недоліку або відхилення в поведінці чи діяльності індивіда задля їх усунення через відповідні корекційні вправи психолого-педагогічного спрямування. Сутнісно він зводиться до оцінки *психодуховного розвитку* конкретної особи, котра може бути глобальною, системною, локальною чи окремішньою. Звісно, що якісний *діагностичний висновок* як певного рівня оцінка такого розвитку здатний підготувати лише той професійний психолог, котрий добре підготовлений теоретично, методологічно, технологічно і має позитивний досвід на уковому психодіагностуванні.

Критичний аналіз численних літературних джерел [1; 4; 5; 6–8; 15; 16; 17; 19; 20; 23; 24; 27; 28; 29; 30; 32; 40; 43; 44] дає змогу вказати принаймні *чотири теоретичні підходи* до розвитку психодіагностики (*рис. 1*) як:

1) різновиду психологічного експериментування (С.Л. Рубінштейн, К.М. Гуревич, П.П. Дерюгін, В.А. Дюк та ін.);

2) сукупність методик і прийомів формування психологічного діагнозу (Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов, С.Г. Батигін, І.Ф. Девятко);

3) розділ психології, що вивчає закономірності постановки достовірного психологічного діагнозу, практику застосування психодіагностичних інструментів (О.О. Бодальов, В.В. Столін), принципи, методи і засоби психологічної оцінки (Н.І. Шевандрін);

4) окрема специфічна сфера миследіяль-

ності і професійного методологування, котра інтегрує теоретичну діяльність у царині психології, спрямовану на розробку концепцій, методів та інструментів розпізнавання індивідуально-психологічних особливостей людини, і цілу низку психологічних практик виявлення та вимірювання вказаних особливостей, де головним є питання про цілі і цінності психодіагностичної роботи (Г.П. Щедровицький, А.В. Фурман).

Якщо перші три теоретичні підходи більшою чи меншою мірою визнані у вітчизняній психології, то четвертий є фактично маргінальним, інноваційним. І системно-мислєдіяльнісна методологія [45–47], і проблемно-модульна система професійного методологування [34–36; 41], головню стосуються *посткласичного і постнекласичного типів наукової раціональності*, а тому мало зрозумілі науковцям природничо-сциєнтистського спрямування. Наприклад, те, що говорить про психологію Г.П. Щедровицький сьогодні або ігнорується, або сприймається відкрито вороже. І зрозуміло чому, адже для цього невтомного дослідника психологія – це сфера мислєдіяльності, тобто “весь світ, прийнятий з певної точки зору, і тому вона – не лише сукупність окремих наукових дисциплін, а й увесь універсум людської життєдіяльності, взятий за певного розвороту, ракурсу, з певним технічним і практичним відношенням” [46, с. 6]. А тому “відмова від розгляду психології як предмета і як науки, відмова від судження, що хтось “відображає” неправильно, оскільки хтось інший має інші уявлення; або хтось третій думає, що він Господь Бог, а тому бачить і знає істину; відказ від такого підходу передбачає чітку інвентаризацію всього того, що вже розвинено у психології, а потім таку співорганізацію колективної мислєдіяльності, тобто колективної комунікації та кооперації різних напрямів і шкіл усередині сфери психології, різних технік і практик у межах відмінних наукових предметів, яка б забезпечувала максимальний розвиток цієї сфери” [Там само, с. 23–24]. За логікою цього теоретичного підходу на передній план сучасної психодіагностики виходить *рефлексія* та досконале *вміння творити новий світ мислєдіяльності* і вчасно його фіксувати. І це для того, щоб знову творити психодіагностичні методи, технології і процедури, і знову відображувати й більш витончено творити й практично зреалізовувати. Тому фактично психодіагностика не вивчається і не освоюється, а проживається як усвідомлена діяльність, як власний досвід психологування.

Психодіагностика – це не лише сфера практичної діяльності психолога, а й *теоретична дисципліна*, що “розглядає закономірності винесення валідних і надійних діагностичних суджень, правила “діагностичних умовиводів”, з допомогою яких здійснюється перехід від ознак чи індикаторів певного психічного стану, структури, процесу до констатації наявності і виразності цих психологічних “змінних”..., причому кожна із них повинна мати теоретичний зміст у відповідній галузі науки і практичну значущість для вирішення того чи іншого наукового або прикладного завдання” [5, с. 13].

Психодіагностика за словником – це “процес постановки діагнозу про виразність тієї чи іншої риси, що охоплює розробку вимог до вимірювальних інструментів, конструювання та апробацію методик, вироблення правил обстеження, обробку та інтерпретацію результатів” [18, с. 286]. Ось чому її **об’єктом** є *теорія і практика постановки психологічного діагнозу*, а **предметом** – *індивідуально-психологічні особливості (ІПО)* та їх порівняння із нормою. Звідси цілком закономірний поділ психодіагностики на *теоретичну* і *практичну*, що мають певні відмінності й сутнісно центруються навколо психологічного діагнозу та його рівнів (*рис. 2*).

Теоретична психодіагностика, займаючись науковою розробкою та обґрунтуванням методів розпізнавання ІПО, охоплює систему категорій і понять, психологічних моделей і концепцій, пояснює зміст, розвиток та формовияви психічного як на рівні особистості, так і на рівні групи. Вона домагається не лише втілення цих понять і концепцій у конкретних методиках, а й пропонує спосіб перевірки на істинність відповідних теоретико-методологічних побудов. Нарешті виконання нею свого основного призначення – пояснювати світ невидимого і незрозумілого у психодуховній організації життя людей – залежить від ґрунтовності розробки принаймні чотирьох сфер психологічного знання: а) предметного формату психології, в якому вивчається дане явище, б) вимірювально-дослідницького зреалізування психодіагностичного методу, яке забезпечує кількісну і якісну класифікацію явищ, котрі розпізнаються; в) психометрики як науки про вимірювання індивідуальних відмінностей у діагностованих змінних; г) професійної практики використання психологічних знань.

Теоретичне обґрунтування психодіагностичних методик спричинене, з одного боку, низ-

ПСИХОДІАГНОСТИКА

Теоретична:

розробка методів розпізнавання
індивідуально-психологічних
особливостей людини

>

Практична:

використання методів для
розпізнавання індивідуально-
психологічних особливостей та
постановки психологічного діагнозу

««

Психодіагностичний метод:

дослідницький метод психологічної науки, який, на відміну від традиційних (описового та експериментального), характеризується **вимірювально-випробувальною** спрямованістю, завдяки якій досягається кількісна (і якісна) кваліфікація психічних явищ і властивостей, котрі вивчаються

Психодіагностичне обстеження:

діяльність професійного психолога, кінцевим результатом якого є психологічний діагноз; діагностика (від грецьк. dia і gnosis) – це буквально “розрізнявальне пізнання”, тобто **розпізнавання** (здебільшого стану певного об’єкта чи системи шляхом швидкої реєстрації його чи її сутнісних параметрів і на цій основі прогнозу і прийняття рішення)

Цікавить те, **як ставити** психологічний діагноз. Звідси система **вимог**:

- а) стандартизація** інструмента вимірювання, в основі якої лежить поняття норми;
- б) надійність** інструмента вимірювання – це та характеристика методики, що відображає точність психодіагностичного вимірювання та стійкість тесту до дії побічних і випадкових чинників;
- в) валідність** – це комплексна характеристика методики, що містить відомості про сферу досліджуваних явищ і про репрезентативність діагностичної процедури щодо них;
- г) жорстка регламентація** процедури обстеження: точне дотримання інструкції, чітко визначені способи пред’явлення стимульованого матеріалу, невтручання дослідника в діяльність обстежуваного та ін.;
- д) наукова інтерпретація** одержаних діагностичних результатів з позицій певної теорії чи психологічної концепції та з використанням її пояснювальних схем і понятійного апарату

Цікавить те, як відбувається сам **процес діагностування**.

- Проте треба взяти до уваги, що п/д обстеження містить 3 основних етапи:
- I** - збір даних відповідно до завдань дослідження (історія хвороби, висновки фахівців, дані спостережень, тестів, опитувальників-анкет);
 - II** - перероблення та інтерпретація одержаних діагностичних даних, котрі реалізують або клінічний підхід, або статистичний (побудова “профілю особистості”, переведення “сирих” оцінок у стандартні величини, підрахування коефіцієнта інтелекту тощо);
 - III** - формування висновку щодо діагнозу і прогнозу (може здійснюватися на емпіричному або теоретичному рівнях: у першому випадку розробляється окрема схема зіставлення результатів окремих методик (наприклад, п’ятибальна шкала, де крайніми значеннями є показники “високий” і “низький”), у другому - здійснюється систематизація одержаних результатів на змістовому підґрунті певної теорії й досить складне обґрунтування їх з допомогою понять цієї теорії

Сутність психологічного діагнозу (ПД)

ПД – кінцевий результат діяльності психолога, спрямований на описання і з’ясування сутності індивідуально-психологічних особливостей особистості, з метою оцінки їх актуального стану, прогнозу подальшого розвитку і розробки рекомендацій, що визначаються завданнями п/д обстеження.

- 1. Предмет** такого діагнозу – встановлення індивідуально-психологічних відмінностей у нормі і патології, у т.ч. з’ясування форм, причин і наслідків поведінки людини в кожному окремому випадку.
- 2. Відомі чотири рівні** постановки психологічного діагнозу (перші три визначені Л.С. Виготським [10]):
 - а) **симптоматичний** або емпіричний діагноз (констатація певних особливостей чи симптомів (це не є науковий діагноз));
 - б) **етіологічний** діагноз, котрий враховує наявність не лише певних особливостей, а й **причини** їх виникнення;
 - в) **типологічний** діагноз, який визначає місце і значення отриманих даних у цілісній, динамічній картині особистості, котра є структурно і функціонально складною;
 - г) **соціально-культурно-психологічний**, або метасистемний, котрий описує індивідуальний світ людини у конкретно-історичному соціумі.
- 3. Діагноз** неподільно пов’язаний з прогнозом. . За Л.С. Виготським, у психології їх зміст співпадає, але **прогноз** створюється на вмінні настільки зрозуміти “внутрішню логіку саморуху процесу розвитку, що на основі минулого і теперішнього накреслюється шлях розвитку” [10]; для підвищення точності прогноз розмежовують на окремі періоди, під час яких організуються тривалі повторні спостереження за людиною чи групою.

Рис. 2.

Характеристика психодіагностики у єдності її теоретичної і практичної сфер

1 – сфера дозвілля – популярна

психодіагностика: наповнює інтелектуально-розважальним змістом відпочинок; дає нову, хоча й спрощену, інформацію про людину як особистість чи індивідуальність; стимулює розвиток самопізнання і саморефлексії.

2 – сфера навчання, виховання, освіти, перепідготовки – шкільна

психодіагностика: оптимізує перебіг вищезазначених процесів; висвітлює проблеми і кризи вікового (типологічного) та індивідуально-психологічного розвитку дітей, учнів, студентів, слухачів; стимулює їх самовдосконалення, розвиток самосвідомості, у т. ч. й критичного ставлення до себе.

4 – сфера життєдіяльності трудових колективів – професійна

психодіагностика: вивчає різні групи і трудові колективи, а також професійну діяльність окремих працівників; є важливою складовою діяльності спеціалістів з профвідбору, профнавчання і профорієнтації, яка проводиться у спеціальних центрах зайнятості на підприємствах та ін.; дає змогу людині самовизначитися у виборі професії й житті загалом.

3 – сфера охорони здоров'я – клінічна

психодіагностика: виявляє глибину та особливості психологічних відхилень у пацієнтів чи клієнтів, задіяних до клініко-консультативного чи психотерапевтичного процесу; передусім визначає відхилення в інтелектуальному та особистісному розвитку людини.

Рис. 3.

Основні гілки або сегменти сучасної психодіагностики як науково-практичної системи

кою засадничих проблем сучасної психології (психофізична, психофізіологічна, психосоціальна, психодуховна) та похідними від них проблемами (співвідношення між генотиповими і середовищними факторами розвитку, константністю і мінливістю індивідуальності, нахилами і здібностями, функціонуванням і розвитком індивідуального світу Я людини та ін.), з іншого – практичною потребою максимально адекватної реальному стану справ інтерпретації тих показників, що отримуються з допомогою цих методів. “Питання про правильну оцінку результатів обстежуваного при діагностуванні треба віднести до числа найважливіших і складних для діагноста. Суто діагностичне і тим більше прогностичне значення первинна інформація, одержувана з допомогою методик, набуває лише у результаті її коректної і кваліфікованої інтерпретації, котра заснована на чіткому розумінні того, що вимірюється. Тому без теоретичної валідації не може бути психодіагностичної методики” [27, с. 11].

Практична діагностика – система діяльності будь-якої психологічної служби і кожного практичного психолога зокрема із психологічного обстеження трудових колективів та окремих осіб і надання їм конкретної допомоги у розв’язанні ними як професійних, так і групових чи особистісних проблем і задач. Саме психодіагностичне практикування є основою усіх інших видів роботи – індивідуального консультування, професійної орієнтації, психотерапії та ін., причому де б психолог не

працював – у школі, клініці, на виробництві, в армії чи в агентстві з відбору кадрів. До того ж стрімке підвищення інтересу до психодіагностики в нашій країні пов’язане з розвитком психологічної служби у системі національної освіти і появою нових професій – практичний психолог, соціальний працівник, соціальний педагог, менеджер-адміністратор.

Отже, психодіагностика охоплює найважливіші сфери нашого буденного життя і, залежно від спрямування та предметного контексту постановки діагнозу, розподіляється на чотири гілки або сегменти – популярну, шкільну, клінічну, професійну (рис. 3).

Практична психодіагностика відноситься до теоретичної, за образним порівнянням О.О. Бодальова і В.В. Століна, так само, як інженерна експлуатація технічного устаткування до його розробки і конструювання. Зокрема, як і будь-яка експлуатація досить складного устаткування за реальних, “польових” умов, практична психодіагностика базується на корисних навичках, різноманітних уміннях, інтуїції, багатому життєвому досвіді. Крім того, вона передбачає дотримання низки правил під час застосування психодіагностичних інструментів, заснованих на знанні властивостей вимірюваних змінних і самих інструментів, на знанні етичних і професійних норм психодіагностичної роботи. Ось чому психодіагност-практик повинен розуміти та вміти класифікувати умови проведення обстеження і враховувати їх при зіставленні індивідуальних да-

них з нормативними. Наприклад, якщо під час проведення обстеження якісь елементи обставин насторожили чи схвилювали обстежуваного і ситуація випробування перетворилася для нього у ситуацію експертизи чи у стресову ситуацію, то це унеможливить об'єктивне зіставлення індивідуального результату з нормами, оскільки останні будуть отримані або за умов довірливої взаємодії, або за змінених внутрішніх передумов – психічного перенапруження. Іншими словами, психолог повинен з'ясувати, *як саме сприймає обстежуваний ситуацію діагностичного обстеження*. Звідси очевидно, що практична психодіагностика передбачає також урахування мотивації клієнта, його бажання долучитися до тестування чи опитування, уміння адекватно оцінити стан обстежуваного і підтримати його намагання співпрацювати з психологом, знання і навички повідомлення здобутої про нього інформації, чуйність до дій, котрі б невимушено могли зашкодити самопочуттю, здатність інтерпретувати емпіричні знання з певних концептуальних позицій та у проекції на конкретний зміст його психодуховного життя і багато іншого [див. 5, с. 15–16].

Водночас розмежування психодіагностики на теоретичну і практичну має не абсолютний, а відносний характер, адже завжди теоретична діяльність, а відтак робота психолога у просторі абстракцій і межових узагальнень, тобто у світі ідеальних сутностей і чистого мислення, конкретизується у мислекомунікації, здійсненні прикладних психодіагностичних процедур і використанні певних методик і засобів аналітико-синтетичного діяння; й, навпаки, будь-яка практика психодіагностичних обстежень та вимірювань закономірно передбачає задіяння когнітивних і суто мисленневих процесів, дослідницьких дій і методологічних оцінок здобутого, а отже, не може бути ефективною без їх належного теоретичного осмислення. У цьому аспекті психологія, на наше переконання, – це “не тільки галузь професійної діяльності та специфічна гілка наукової творчості, а ще й безпосередня дійсність життя, спосіб світорозуміння і самореалізування. Тому психолог-практик не лише вивчає людину, мислить, проектує і взаємодіє з нею, спираючись на багатоманіття процесів угледіння і зняття некомфортних ситуацій, формулювання і розв'язання проблем прийняття і розв'язування задач. Він, що найголовніше, ще й залучає її до певного способу

буття і світобачення, вивільняючи у такий спосіб горизонти для духовного зростання, психологічного здоров'я, внутрішньої свободи. Для цього він покликаний навчитися розрізняти і поєднувати на психозмістовому рівні теоретизування, миследіяння, конструювання, експериментування і точно вивіреного практикування задля основного – відшукування оптимального розв'язку виявленої соціальної проблеми, передусім учнівської, батьківської, своєї власної. І якщо таке взаємозбагачувальне поєднання вдається, то це забезпечує високоякісний результат у знятті актуалізованої людської проблемності” [33, с. 23–24].

Нерозуміння виняткової значущості психологічної діагностики в усій подальшій психологічній роботі з людьми чи групами здебільшого спричинене або професійною малограмотністю, функціональним *дилетантизмом*, коли вона відкидається чи заперечується, або своєрідною *діагностоманією*, коли майже вся діагностична робота зводиться до якомога швидшої постановки психологічного діагнозу, до формулювання висновків за недостатніми ознаками і відзвітування шляхом виголошення безсумнівних рекомендацій. “Діагностоманія, – пише М. К. Акімова, – це компенсація низької кваліфікації психодіагноста. Її супроводжує надмірне, недостатньо осмислене використання спеціальної психологічної термінології, невміння просто й дохідливо, зрозумілими життєвими словами пояснити зміст діагностичних показників і зробити на їх основі адекватні висновки” [27, с. 12]. Не-кваліфікований користувач здебільшого інтерпретує висновки психодіагностичних обстежень як безапеляційні рекомендації щодо розуміння конкретної людини (учня, працівника) чи групи, тобто часто абсолютизує одержані з допомогою діагностичних засобів дані, що у підсумку позірно визначають усю майбутню життєдіяльність обстежуваного, немов насправді передбачаючи його певні навчальні чи професійні перспективи.

Ситуація ускладнюється тим, що у повсякденному житті широкого розповсюдження отримала *популярна психодіагностика* (головно поптести і попопитувальники), яка створює ілюзію легкості як проведення відповідних діагностичних процедур, так і одержання якісних результатів та якісних інтерпретацій. Тому психологи-практики, по-перше, дуже часто недооцінюють визначальну роль *теоретичної психодіагностики*, котра, з одного

боку, спирається на всю сукупність загально-психологічних знань, принципи і методи прикладної психології, з іншого — має власний теоретико-методологічний фундамент, зміст якого становить система психодіагностичних знань (насамперед відомості про апробовані в експерименті і на практиці принципи, завдання, методи і процедури постановки психологічного діагнозу); по-друге, виходять у бурхливе море професійного практикування з неправильними уявленнями про можливості застосування психодіагностичних засобів — *абсолютизують* одержані з їх допомогою дані, про що наочно свідчить розгляд конкретних психодіагностичних показників як таких, що мають не відносне, а абсолютне значення, навіюють безальтернативність діагнозу щодо успіхів і прорахунків обстежуваного. Водночас для спеціалістів очевидно, що “погані не тести та інші методи психологічної діагностики, а неправильне, невміле чи спрощене їх використання, передусім без оперття на ґрунтовне знання теорії цієї науки” [27, с. 13].

Отже, **психологічна діагностика** — це, з одного боку, **наука** про конструювання методів вимірювання, класифікації і ранжування психологічних і психофізіологічних особливостей людей, а також про психодіагностичну діяльність, котра забезпечує застосування апробованих концептів і методів у практичних цілях, з іншого — **мистецтво** специфічно технологізованого, методично та засобово забезпеченого практикування на предмет здійснення інноваційної роботи як у сфері теоретико-методологічних розробок, так і суто прикладних, ситуативно діяльних. Якщо у першому випадку мовиться головню про досконалу науково-дослідну діяльність, котра забезпечує обґрунтування психодіагностичних моделей і концепцій, створення відповідних методик, принципів і вимог їх коректного застосування, то у другому — про найвищий ступінь майстерності при використанні психологом-діагностом усього наявного арсеналу засобів цієї наукової дисципліни. Іншими словами, психодіагностика — це і галузь професійної діяльності, і специфічна гілка наукової творчості, і безпосередня дійсність життя, і спосіб світорозуміння та самореалізування, й унікальна *сфера культуротворення* [див. 13; 33; 42]. В останньому випадку це означає, що практичний психолог, долучаючись до здійснення психодіагностичних технологій й утілюючи адекватні проце-

дури, вивчає людину чи групу усіма посильними для себе способами, а відтак завжди виходить за межі *діагностичної ситуації*, а в ідеалі — із мистецько-людинознавчих позицій створює духовно зорієнтований *вітакультурний простір* взаємодії з обстежуваним, клієнтом, колегою, долучає кожного з них до певного способу життя і світобачення, виявляючи нові горизонти для духовного зростання, психологічного здоров'я, внаслідок чого з'являється свобода, самореалізація.

2. ТИПОЛОГІЯ ПРОВІДНИХ КОНЦЕПТІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ

Гносеологічно концепт є дійсність ідеального виміру, тобто “мислення утворення, яке заміщує нам у процесі думки невизначену множинність предметів одного і того ж роду — певних сторін предмета чи реальних дій”, або “утворення розуму, точка зору суб'єкта, котра обернена на щось об'єктивно-реальне..., характеризується динамічною структурою, постаючи у вигляді акту започаткування, проективного ескізу”, “суцвіття мисленневих конкретизацій” (С.А. Аскольдов [2, с. 271, 273]). Примітно, що концепт і поняття — явища одного порядку, але різних ідеальних проектизацій. Так, концепт синонімічний терміну “смісл”, тоді як значення — терміну “обсяг поняття” (Ю.С. Степанов). А це означає, що концепти не лише обмірковуються, а й переживаються, виступаючи “основним осередком культури в ментальному досвіді людини, що, зі свого боку, спричинює особливості використання кожного концепту в науці і культурі — за умов абстрагування від культурного змісту слова на протигаг його структури, коли фіксуються “історично опрацьовані напластування смислів або еволюційно-семіотичний ряд” [31, с. 40-42, 76 та ін.].

Концепт, — на думку Ж. Делеза, — це антитеза поняттю, що характеризується суб'єктивністю, варіативністю, фрагментарністю. “Він реальний без актуальності, ідеальний без абстрактності, він автореферентний і недискурсивний, абсолютний як ціле, але відносний у своїй фрагментарності, він самоподібний аналогічно до структур фрактальної геометрії й утримує складові, які можуть бути взяті саме як концепти, тому він нескінченно варіативний” [14, с. 35]. На відміну від поняття концепт формується мовленням “у просторі людської душі з її ритмами, енергією, внутрішньою жестикуляцією, інтонацією” (П. Абеляр, С.С. Неретіна); він гранично суб'єктивний,

Таблиця 1

Типологія провідних концептів сучасної психодіагностики

		Тип діалектичного зв'язку за горизонталлю				
		Загальне	Особливе	Одиничне	Унікальне	Універсальне
Тип діалектичного зв'язку за вертикаллю	Абстрактне	Теорія	Метод	Діяльність	Ситуація (психодіагностики)	Наука
	Конкретне	Практика	Методика	Технологія (обстеження)	Процедура	Мистецтво

обов'язково передбачає наявність іншого суб'єкта — слухача або читача та його відповіді на запитання, породжуючи диспут й актуалізуючи нові смисли; обіймає пам'ять та уяву як власності, котрі забезпечують розуміння “тут і тепер” у єдиній миттєвості теперішнього і водночас “синтезує у собі три здатності душі і як акт пам'яті зорієнтований у минуле, як акт уяви — у майбутнє, а як акт судження — у теперішнє” [21, с. 141]; він сутнісно балансує на межі божественного і земного, ідеального і матеріального, ноуменального і феноменального, а відтак одночасно звернений до двох світів, хоча “власної території немає” (М. М. Бахтін); нарешті, він “близький до мислення як внутрішнього проговорювання смислу, однак за умови, що проговорювання повинно бути артикульоване у своєму зверненні до іншого суб'єкта... в двох взаємозалежних формах — писемній (наприклад, у риториці) та усній (ораторське мистецтво)” [11, с. 67].

У розроблюваній нами системі професійного методологування [див. 34; 35; 41] концепт входить до **принципу “чотирьох К”**, зважаючи на перші літери циклічно пов'язаних понять, що реалізують вимоги кватерності як фундаментальної мислесхеми (3+1): *категорія — концепт — конструкт — концепція* [36]. У підсумку не лише обґрунтовані структурно-функціональні виміри концепта як інструмента методологування, а й, поряд з іншими, аргументована одна із засадничих **методологем**: “*концепт = концептизація + концептуальна схема*”. На відміну від категорії “концепт володіє певною онтологічною вагомістю, оскільки охоплює змістово-сміслову заданість-визначеність поняття як інструмента мислєдіння”, є системоутворювальним елементом концепцій, а тому “завжди твориться чистим мисленням

і перебуває у плані іманентності, тобто одночасно задіюючи себе і свій об'єкт без можливості переходу в щось інше, у тому числі без тенденції до трансценденції” [36, с. 9]. При цьому сутність процедури-процесу *концептизації* полягає у знаходженні потрібних концептів і встановленні їх зв'язку між собою, передусім у чіткому визначенні місця кожного концепту на тому чи іншому рівні концептуальної схеми, у його змістово-смісловій конкретизації на інших рівнях та у співвідношенні з іншими концептами у рамках їхньої спільної цілісності.

Теоретико-рефлексивна робота, котра здійснена нами у двох зустрічних напрямках — над об'єкт-предметним визначенням психодіагностики (§1) і над окресленням архітекτονіки концепту як інструменту професійного методологування, дала змогу запропонувати одну з можливих **типологій**, що охоплює десять провідних концептів сучасної теоретичної психодіагностики (*табл. 1*). Зауважимо, що роком раніше ми фіксували вісім базових концептів цієї наукової дисципліни, зважаючи на юнгіанський принцип кватерності (3+1): “теорія + метод + діяльність = наука” і “практика + технологія + методика = мистецтво” [37]. Проте обґрунтування повної формули **принципу кватерності** (3+1=1) у контексті зреалізування типологічного підходу в психології [41] уможливило відкриття “п'ятого елемента” на обох рівнях діалектичного зв'язку за горизонталлю, що в нашому випадку описується категорією “унікальне” або “унікально-ситуативне”: як теоретик, так і практик взаємодіють зі світом не безпосередньо, а через ситуативний перебіг життя, щораз перебуваючи у специфічних обставинах, тобто діють у тих чи інших, у т. ч. й діагностичних, *ситуаціях*, котрі на рівні конкретного організу-

ються у свідомості діагноста як *процедури діагностування*.

Очевидною перевагою пропонованої типології базових концептів психодіагностики є те, що на відміну від інших відомих робіт [1; 5; 6; 17; 27-30; 32; 43; 44 та ін.], вона має ґрунтовне *методологічне забезпечення*: одна лінія аналізу (вертикальна) зреалізовує відомий метод сходження від абстрактного до конкретного, інша (горизонтальна) — від загального до особливого, одиничного та унікального, і знову ще масштабніше — до універсального. У підсумку одержано десять концептів, яким притаманні чітко визначені логіко-змістові зв'язки, зважаючи на діалектику вищезазначених філософських категорій. При цьому закономірно, що розмежування концептів відбувається у двох напрямках — “психодіагностика як наука” і “психодіагностика як мистецтво”, а професійне зростання психолога передбачає поперемінний перехід: спочатку від абстрактного до конкретного (передовсім від теорії до практики, від психодіагностичних ситуацій до відповідних інтерпретацій), потім від конкретного до абстрактного (від виконання відповідних процедур і методик до психодіагностичної діяльності), й потім усе повторюється багато разів залежно від повноти захоплення змістом і методами самого діагноста.

Оволодіння психодіагностичною теорією та вміння застосування її принципів, способів збору, обробки та аналізу даних свідчить про те, що ця теорія перетворюється на **метод** — шлях об'єктивного руху-поступу діагноста від визначення завдань обстеження, проектування й зреалізування низки психодіагностичних ситуацій до кількісно-якісної обробки здобутих результатів та формування діагностичного висновку. У ситуаціях теоретизування та методологування цей метод зорієнтований на пошук невідомих закономірностей, що пов'язують абстрактні змінні, використовують “відомих” (за певною ознакою) досліджуваних і нехтують їх індивідуальними відмінностями та емпіричною цілісністю психодуховного світу. Навпаки, у ситуаціях багатоманітного практикування саме зазначені відмінності та емпірична цілісність є об'єктом прискіпливого вивчення, тому що психодіагност здійснює пошук відомих закономірностей у “невідомих” обстежуваних.

Психодіагностичний метод конкретизується у чотирьох основних діагностичних підходах, що охоплюють майже всі наявні методики:

А — об'єктивний підхід, коли діагностика здійснюється на основі успішності (результативності) та способу (особливостей) виконання діагностичної діяльності; у цьому аспекті створені дві великих, дещо протилежних, групи методик (тестів): а) тести особистості (забезпечують вимірювання неінтелектуальних особливостей) і б) тести інтелекту (досліджують рівні інтелектуального розвитку особи); водночас тести особистості розподіляються на тести дії (цільові особистісні тести) і ситуативні тести, а інтелекту — на тести здібностей і тести досягнень.

Б — суб'єктивний підхід, коли діагностування реалізується на підґрунті відомостей, що повідомляються самим обстежуваним чи обстежуваними, тобто на основі самоопису особливостей особистості, її поведінки та вчинків у тих чи інших ситуаціях; цей підхід утілюють численні психологічні опитувальники.

В — проектний підхід, коли діагностика здійснюється на засадах аналізу особливостей взаємодії із зовні нейтральним, немов безособовим, матеріалом, що стає через відому невизначеність (слабку структурованість) об'єктом проекції; цей підхід презентують різноманітні *проектні методики* дослідження особистості.

Г — розвивальний підхід, коли постановка психологічного діагнозу ґрунтується на проблемно-ситуативному опрацюванні обстежуваним стимульного матеріалу, що спричинює виникнення, розвиток і функціонування у його психодуховному світі внутрішніх проблемних ситуацій і задач, а відтак активізує аналітико-синтетичну діяльність, критичну і творчу рефлексію, прискорює загальний розумовий розвиток та розширює проблемно-діалогічне поле свідомості.

Перші три підходи виділяє й обґрунтовує Л.Ф. Бурлачук [6–8], тоді як одна із версій четвертого запропонована нами [40]. В останньому разі мовиться про особливий клас *проблемно-ситуативних тестів*, виконання яких передбачає поєднання: а) аналітико-синтетичної роботи обстежуваного із запропонованими текстовими моделями проблемних ситуацій, б) внутрішнього прийняття або часткового неприйняття кожної окремої проблемної ситуації та похідних від неї внутрішніх задач — перегляду номенклатури пропонованих виходів-розв'язків, в) вибору двох найкращих варіантів дії — оптимального і близького до нього психолого-педагогічних розв'язків та г) їх критичної рефлексії. При цьому предметом

розвивальної психодіагностики є не стільки розпізнавання складних психічних явищ, скільки *ситуативний розвиток людини* як повноцінного суб'єкта, полівмотивованої особистості, впливової індивідуальності та саморозвивального універсума у взаємодоповненні і цілісності. Природно, що вона, з одного боку, спирається і водночас практично втілює гуманістичні принципи та відповідні їм моделі поведінки-вчинання, з іншого — піднімається до глибинних рівнів інтерпретації і розуміння актуалізованого психокультурного досвіду обох учасників *діалогічної процедури* — зацікавленого обстежуваного і професійного психолога. До того ж добротне концептуальне підґрунтя, що закладене у витоках проблемно-ситуативної діагностики, дає змогу конструювати аналогічні тести, керуючись принципами і засобами *соціально-психологічного проектування*.

Психодіагностичні методики є практико-ситуативною конкретизацією відповідного методу, а тому характеризуються багатоманітністю та інваріантністю. Відтак існує як проблема їх класифікації, типологування, так і проблема нормативних приписів та єдиних вимог до їх конструювання і використання. Перша розв'язується по-різному залежно від теоретико-методологічної позиції того чи іншого розробника і від виокремлених ним критеріальних ознак розмежування. Так, М.К. Акімова і К.М. Гуревич, зважаючи на якість психодіагностичних засобів, обґрунтовують дві типологічних групи методик — *формалізовані* і *малоформалізовані*. До перших вони відносять тести, опитувальники, проективні техніки і психофізіологічні методики, що передбачають жорстку регламентацію процедури обстеження, стандартизацію, надійність і валідність, до других — спостереження, опитування, аналіз продуктів обстеження, що дають цінні відомості про наявність тих психодуховних явищ, які погано піддаються об'єктивації, хоча і є громіздкі та вимагають неабиякого професійного досвіду діагноста. Інші дослідники розрізняють: а) тести інтелекту, спеціальних здібностей та виявлення окремих особистісних рис і методики, у яких не існує правильних відповідей, а враховується частота і спрямування відповідей; б) вербальні і невербальні психодіагностичні методики; в) об'єктивні тести, стандартизовані самозвіти, проективні і діалогічні техніки, психофізіологічні та апаратні методики [5; 7; 22; 24; 28; 29; 32 та

ін.]. У будь-якому разі увесь масив зазначених методик займає проміжне положення між двома полюсами — об'єктивними тестами і діалогічними (інтерактивними) методами.

Оригінальною, на наш погляд, є класифікація, заснована на комплексному *предметно-технологічному підході* до практичної психодіагностики і закономірно визначає рівень об'єктивності отримання та інтерпретації психологічних даних із позицій теоретичної психодіагностики. У цьому контексті І.Н. Носс виділяє групи об'єктивних, суб'єктивних та проективних методик [22, с. 36-37, 23, с. 12–27]. Зважаючи на вищевикладене, логічно доповнити зазначену класифікацію *розвивальними методиками*, предметний зміст яких становлять моделі життєвих проблемних ситуацій. Тоді одержимо таку **класифікацію психодіагностичних методик (табл. 2)**. Її аналіз дає змогу сформулювати такі узагальнення:

по-перше, наведена класифікація характеризується евристичністю, адже однозначно вказує на нестачу психодіагностичних методів того чи іншого класу або типу (передусім, розвивальних, а також інтерпретаційних і семантичних), що значуще для розробників теоретичного і прикладного спрямування;

по-друге, методи опису власної поведінки у певних ситуаціях (суб'єктивні) і витлумачення якоїсь події, ситуації (проектно-інтерпретаційні) не тотожні методам проблемно-ситуативним і проблемно-графічним, оскільки останні побудовані так, що первинно реалізують розвивальні функції і лише вторинно — діагностичні;

по-третє, спираючись на пропоновану класифікацію, практичний психолог має змогу вибирати оптимальну систему психодіагностичних методик для предметного вивчення однієї чи кілької психічних властивостей, особистісних рис, психодуховних станів, а відтак створити й зреалізувати найдоцільнішу з огляду на зовні задані завдання діагностичну програму;

по-четверте, обстоювана класифікація покликана допомогти практичним психологам під час пошуку адекватного предмету психологічного вивчення діагностичного інструменту, зорієнтованого як на оцінку аналізованого феномена, так і на рівень об'єктивності й технологію отримання та інтерпретації психологічних даних;

по-п'яте, тільки зведені в єдину систему класи об'єктивних, суб'єктивних, проективних і розвивальних методів практично уможли-

Таблиця 2

Класифікація психодіагностичних методик

Групи методик	Способи психологічних вимірювань	Класи методик
1. Об'єктивні	Вимірювання результативності і способу чи особливостей виконання діяльності	1.1. Тести інтелекту (рівня інтелектуального потенціалу): 1.1.1. Тести здібностей. 1.1.2. Тести досягнень. 1.1.3. Критеріально зорієнтовані тести. 1.2. Тести особистості: 1.2.1. Тести дії (цільові особистісні тести). 1.2.2. Тести ситуативні (прийняття рішення в ситуації).
2. Суб'єктивні	Вимірювання, що здійснюється на основі інформації, наданої обстежуваним про самого себе	2.1. Особистісні та спеціальні опитувальники. 2.2. Анкети. 2.3. Актуальні та ретроспективні інтерв'ю. 2.4. Біографічні методики. 2.5. Опис власної поведінки обстежуваним у певних ситуаціях. 2.6. Герменевтичні методики (бесіда, спостереження, вивчення життєвих подій та ін.).
3. Проективні	Вимірювання, що здійснюється з допомогою слабкоструктурованого стимульного матеріалу, який доповнює обстежуваний, проектуючи свою особистість	3.1. Конституційні (структурування, оформлення стимулів, надання смислу). 3.2. Конструктивні (створення з оформлених деталей осмисленого цілого). 3.3. Інтерпретаційні (витлумачення якої-небудь події чи ситуації). 3.4. Катарсичні (здійснення ігрової діяльності за організаційних умов). 3.5. Експресивні (малювання на вільну чи задану тему). 3.6. Імпресивні (надання переваги одним стимулам на противагу іншим). 3.7. Адитивні (закінчення речення, розповіді, історії, ситуації). 3.8. Семантичні (емоційне ставлення до об'єкта як вираження особистісного смислу).
4. Розвивальні	Вимірювання функціональної грамотності та упредметненої компетентності як імовірного діяння обстежуваного у проблемних ситуаціях, коли оцінюються не стільки його особистісні риси, а певний розвивальний потенціал, тобто ті психодуховні процеси і властивості, котрі перебувають на етапі становлення, розвитку	4.1. Проблемно-ситуативні: 4.1.1. Проблемно-тематичні (внутрішнє прийняття/неприйняття проблемної ситуації та пошук адекватних виходів-розв'язків із неї у серії однотематичних ситуацій і подій). 4.1.2. Проблемно-модульні (аналізування імовірної життєвої ситуації та вибір найбільш прийняттого для обстежуваного варіанту виходу із неї у серії різнотематичних ситуацій і подій, що організовані за модульним принципом). 4.2. Проблемно-графічні: 4.2.1. Проблемно-наочні (сприйняття, у тому числі й з допомогою комп'ютера, картин чи ситуацій дійсності (здебільшого серія фото) на предмет пошуку обстежуваним проблем і проблемних ситуацій). 4.2.2. Проблемно-схематичні (розкодування мислесхем і моделей як змодельованих проблем і проблемних ситуацій).

люють оперативне виконання психологом-професіоналом своєї роботи відповідно до наявної компетентності та рівня поставленого психодіагностичного завдання і водночас надають змогу спеціалістам-суміжникам одержувати відносно повну узагальнену і систематизовану інформацію про психологічні засоби оцінки людини як суб'єкта і його поведінки, як особистості і її діяльності, як індивідуальності і її вчинків, як універсума та його внутрішнього прийняття до самозреалізування однієї із надперсональних психоформ – віри, честі, краси, істини, свободи, служіння тощо [див. детально 12; 13; 42].

На відміну від методики як сукупності взаємопов'язаних способів та прийомів доцільного здійснення психодіагностичної роботи, *технологія* – це професійне вміння, висока досконалість і навіть майстерність проводити психодіагностичні обстеження, тобто реалізувати той вид експерименту, суть котрого становить процес психологічного оцінювання (розробка і відбір відповідних методів, його процедура і результат). Причому будь-яка технологія соціального спрямування – це, – пише В.І. Подшивалкіна, – “інструментальна, штучна система, яка є результатом цілеспрямованої людської діяльності і створюється для вирішення завдань у якійсь проблемній галузі чи сфері суспільної практики. Зв'язки, котрими забезпечується єдність технології як інструментальної системи, лежать поза її матеріальним носієм, але у царині тих завдань, для котрих вона призначена. Водночас системоутворювальним чинником соціальної технології є *зміст діяльності*, осягаючи який людина оволодіває ситуацією”. І далі: “Методика, як і технологія, являє собою певний спосіб дослідницької чи практичної діяльності. Але, на противагу від технології, вона менше визначена з погляду цільових настановлень щодо її використання. Соціальна діагностична технологія застосовується на одній чи декількох методиках, котрі, будучи задіяними у певну технологію, набувають нових властивостей, пов'язаних зі спрямованістю на унікальне коло цільових завдань” [26, с. 63, 67, а також 25].

Отже, без досягнення рівня досконалої діагностичної діяльності не можна вийти на розробку і впровадження психодіагностичних технологій [див. 7; 9; 10]. Причому технологія – це, з одного боку, сукупність знань про способи і засоби проведення певних виробничих

процесів, з іншого – уможливлення самих цих процесів у їх повноті і взаємодоповненні, що гарантують очікуваний результат. У цьому змістовому контексті *психодіагностична технологія* – система знань про способи і засоби одержання психологічного діагнозу і водночас сам багатоканальний процес його встановлення. При цьому роль такої технології істотно зростає за умов групових і масових обстежень, а технологічність самих процедур є важливою складовою *психодіагностичного сценарію*, змістовно наповнює як психологічний діагноз, так і прогноз. До того ж низька технологічність роботи діагноста здебільшого свідчить про відсутність певних ресурсів (діагностичного матеріалу, часу, професійної компетентності, організації обстежень тощо).

Здебільшого психодіагностична технологія охоплює [44, с. 110]: 1) з'ясування реальних психологічних проблем у житті особистості, групи, організації; 2) постановку мети, що відповідає виявленим проблемам; 3) формулювання завдань діагностичного обстеження, що деталізують та операціоналізують мету діагностики; 4) вибір діагностичних засобів, зважаючи на мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, на обмеження часу та інших ресурсів; 5) створення деталізованого сценарію діагностичного обстеження, у т. ч. проведення процедур збору інформації, обробки результатів, видачі рекомендацій; 6) проведення відповідних обстежень; 7) статистичну обробку отриманої інформації; 8) інтерпретацію одержаних результатів у категоріях і поняттях, доступних неспеціалісту або психологу; 9) формулювання рекомендацій щодо можливостей терапії, корекції чи розвитку; 10) написання анотованого чи розширеного звіту про проведену психодіагностичну роботу. Прикладом тут можуть бути дві діагностичні технології, що розроблені, адаптовані та описані нами свого часу: а) технологія психодіагностики інтелекту в системі диференціації навчання [38] і б) технологія психодіагностики особистісної адаптованості вчителів і учнів у системі фундаментального соціально-психологічного експерименту з мультимедійно-розвивального навчання [39].

Психодіагностична діяльність – складна система науково зорієнтованого практикування у сфері психології, оскільки передбачає чітке визначення не лише її потреб, мотивів, мети, умов і засобів у кожному окремому випадку індивідуального чи групового діяння, а й

1 – ситуація теоретичної

психодіагностики як історично змінний стан розробки відповідних методів розпізнавання індивідуально-психологічних особливостей людини.

2 – ситуація обстежуваного (клієнта та особи, котра експертується).

4 – ситуація практичної

психодіагностики або психодіагностична ситуація як локалізований простір умов і обставин унормованого використання методів розпізнавання індивідуально-психологічних особливостей та постановки психологічного діагнозу.

3 – ситуація психодіагностика (психолога, спеціаліста-суміжника, користувача діагностичних даних).

Рис. 4.
Основні ситуації психодіагностики

предмета розпізнавання – вивчення способів та організаційних форм його реального уможливлення. А це означає, що діагност має справу із надскладними психодуховними явищами (процесами, станами, властивостями, тенденціями), котрі не можуть бути витлумачені спрощені, локально чи схематично. На жаль, більшість найвідоміших дослідників (Л.Ф. Бурлачук, Ю.З. Гільбух, Б.В. Кулагін, І.Н. Носс, В.В. Столін, А.Г. Шмельов та ін.) детально описують діагностичний процес, тоді як власне діагностична діяльність, її структура, форми, способи і засоби у їх взаємодоповненості розглядають невинуватено побіжно. Зокрема, характеристика трьох основних етапів зазначеного процесу (збір даних, їх переробка та інтерпретація, прийняття рішення щодо діагнозу і прогнозу) ще не висвітлює психодіагностичну діяльність у системі її відтворення за логікою транслявання норм культури. Проте саме така діяльність є найзмістовнішою реальністю у професійному практикуванні психолога, утверджується як базова універсальна цілісність, що охоплює і матеріал (діагностичні ситуації та їх учасників), і морфологію (структурно-рольові позиції та ролі останніх), і зв'язки та функції (цілі, завдання, установки, досвід, дії кожного учасника), і відповідні процеси та процедури. Це проблемне коло завдань, звісно, потребує окремого розгляду.

Теоретичний конструкт “ситуація” як “сукупність умов та обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей” [9, с. 1127], є вельми значущим для пояснення унікальності психодіагностичного методу і заснований на ньому професійній діяльності. Справа в тому, що людина, проживаючи у довкіллі, середовищі, світі, пер-

винно перебуває у ситуації, причому змінній, нестабільній, почасти проблемній і навіть критичній. Саме через динаміку життєвих ситуацій вона взаємодіє зі світом, уможливаючи своє – ситуативне чи “тут, тепер і повне” – зреалізування і як суб'єкта, і як особистості, і як індивідуальності, і як універсума. У зв'язку з цим доречно розвести поняття “ситуація психодіагностики” і “психодіагностична ситуація”.

Ситуацію, як відомо, характеризують три параметри: а) місце як локалізований простір умов, де що-небудь розміщене чи відбувається, б) топіка як сукупність місць і в) метрика як їх розташування між собою. У зв'язку з цим, зважаючи на пропонований тут підхід, є підстави виокремити чотири основних *ситуації психодіагностики* (рис. 4). Ситуація теоретичної психодіагностики контурно фіксується цим дослідженням. На наявність ситуацій клієнта і людини, котра підлягає вимушеній експертизі, вказує В.В. Столін, зауважуючи, що у першому випадку особа сама “звертається за допомогою до психолога, охоче йде на співробітництво, прагне виконати вимоги інструкції якомога точніше, не має усвідомлених намірів змалювати себе привабливою чи фальсифікувати результати”, а в другому – “старається витримати “екзамен”, а для цього досить усвідомлено контролює свою поведінку і свої відповіді так, щоб постати в максимально виграшному світлі (або ж домогтися своєї мети навіть ціною симуляції відхилень і розладів)” [5, с. 22].

Крім того, згаданий дослідник розрізняє чотири ситуації психодіагностики залежно від того, хто і як буде використовувати діагностичні дані і яка *відповідальність психолога*

за вибір способів його втручання у ситуацію обстежуваного [див. 5, с. 22–23]. Фактично мовиться про типові ситуації фахівця-психодіагноста, в яких він реалізує різні функції, виконує різний обсяг діагностичної роботи і застосовує різні психодіагностичні методи за умов того чи іншого конкретного випадку. Проте лише у сфері практичної психодіагностики доречно говорити про *номенклатуру систем психодіагностичних ситуацій*, кожна з яких являє собою специфічний локалізований простір умов та обставин унормованого використання адекватних психодіагностичним завданням методів і методик.

Реальною проекцією теоретичного осмислення окремої ситуації психодіагностики на професійну площину психологічної практики є *діагностична процедура*. Як чітко “встановлений чи узгоджений порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь”, а також “ряд яких-небудь дій, хід виконання чого-небудь” [9, с. 997], процедура в досліджуваному предметно-цільовому контексті відіграє роль *унікальної техніки діагностування* як детально спланованого, покрокового діяння психолога. При цьому процедура обстеження індивідуально-психологічних особливостей входить до структури *процедури психодіагностичного вивчення особистості* як її сутнісний мікроетап або крок діяння психолога, а вся процедура організації такого вивчення інтегрує наступність чотирьох учинкових дій, кожний з яких містить три-чотири підкроки (рис. 5). Водночас спостереження за поведінкою обстежуваних під час тестування надає важливу додаткову інформацію щодо виявлення значущих інтерпретаційних ознак для проведення психологічного аналізу.

Отже, *базові концепти психодіагностики* (теорія і практика, метод і методика, діяльність і технологія, ситуація і процедура, наука і мистецтво) функціонують усередині сформованої концептуальної моделі цієї сфери професійного практикування, а тому потребують адекватного діяльного розуміння і відповідного об'єктивного пояснення. Зважаючи на філософські категорії, розташовані у певному порядку за горизонталлю і вертикаллю, кожен концепт одержує своє чітке означення та посідає обґрунтоване місце на тому чи іншому рівні організації діалектичних зв'язків логіко-змістового наповнення психодіагностики як самодостатньої складної системи. При цьому

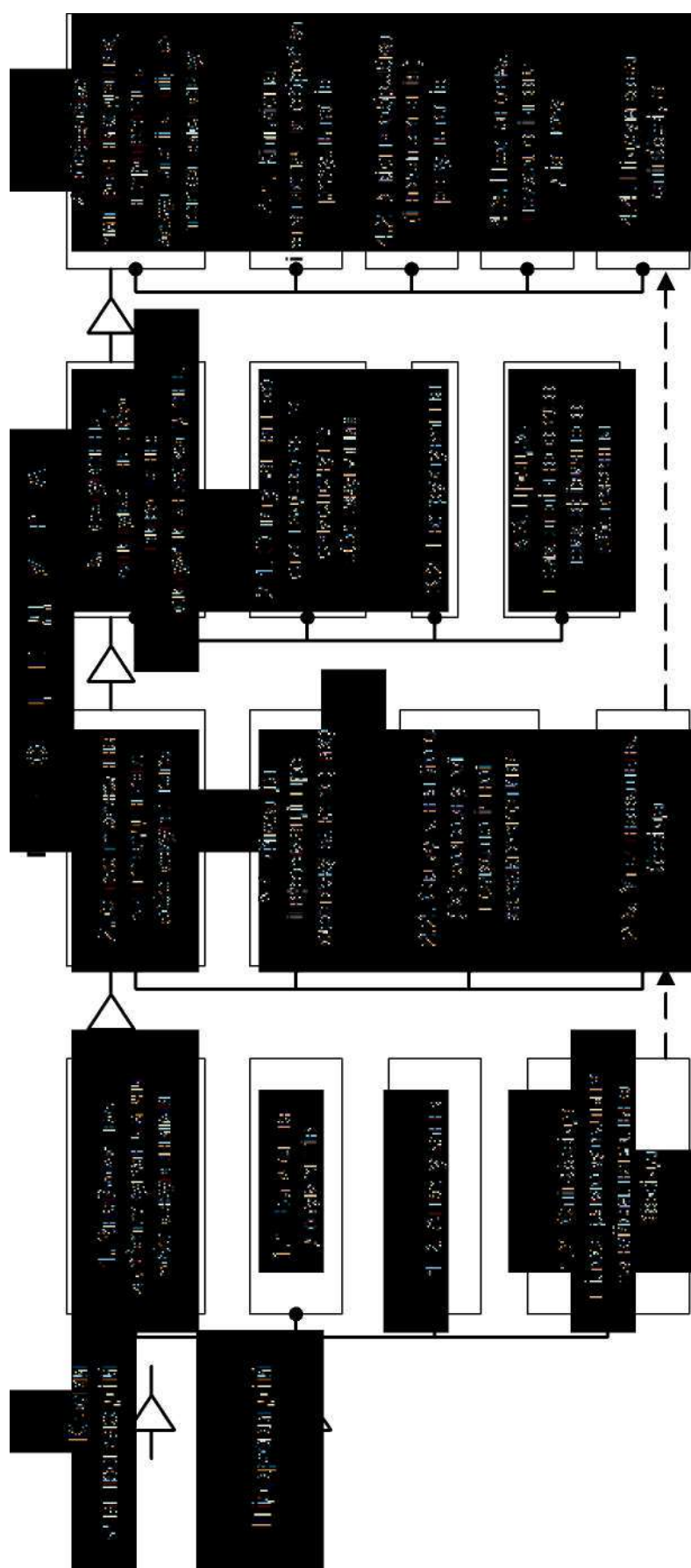
концепт одного рівня конкретизується на інших, похідних, змінюючи тим самим ті складові діагностичної системи, з якими вони співвідносяться. Через ці канали конкретизації *процес концептизації* як довершена методологічна процедура сприяє реальному утвердженню двох тенденцій:

а) розгортанню цілісної картини конструктивів як суто пізнавальних інструментів (наприклад, вікова норма, оцінкові шкали, проценти, соціально-психологічний норматив, надійність, валідність тощо) і

б) операціоналізації психодіагностичної діяльності, що в сукупності – в ідеалі і на практиці – забезпечують емпіричне уможливлення цієї діяльності.

У будь-якому разі досконале володіння теоретиками зазначеними концептами – це передумова продуктивності їхньої пізнавальної творчості, тоді як адекватне розуміння їх змісту практичними психологами – гарантія уникнення багатьох недоречностей і помилок у їхньому професійному повсякденні.

1. Анастаси А., Урбан С. Психологическое тестирование. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово. Русская словесность: Антология. – М., 1997. – 312 с.
3. Бердяев Н.А. Диалектика божественного и человеческого. – М.: ООО «Изд-во АСТ»; Харьков: «Фолио», 2003. – 620 с.
4. Блейхер В.М., Бурлачук Л.Ф. Психологическая диагностика интеллекта и личности. – К.: Вища школа, 1978. – 142 с.
5. Бодалев А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика. – СПб.: Речь, 2003. – 440 с.
6. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика. – СПб.: Питер, 2003. – 351 с.
7. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб.: Питер, 1999. – 528 с.
8. Бурлачук Л.Ф., Савченко Е.П. Психодиагностика (психодиагностический инструментарий и его применение в условиях социальных служб). – К.: А.Л.Д., 1995. – 100 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред.. В.Т. Бусел. – К.–Ірпін: Перун, 2003. – 1440 с.
10. Вйготский Л.С. Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства // Собр. соч.: В 5-ти т. – М.: Педагогика, 1983. – Т.5. – С. 257–321.
11. Григорьев А.А. Концепт и его лингвокультурологические составляющие // Вопросы философии. – 2006. – 13. – С. 64–76.
12. Гуменюк О.Є. Психологія впливу: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с.
13. Гуменюк О.Є. Психологія інноваційної освіти: Монографія. – Тернопіль: Астон, 2007. – 358 с.
14. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? – М., 1998. – 186 с.
15. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология: Учебное пос. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 256 с.

Процедура

16. Дюк В.А. Компьютерная психодиагностика. — СПб.: Братство, 1994. — 364 с.
17. Задачи и методѹ профессиональной психодиагностики: Метод. реком. / Под ред. В.И. Войтко и Ю.З. Гильбуха. — К.: НИИ психологии УССР, 1981. — 188 с.
18. Кондаков И.М. Психология. Иллюстрированный словарь. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. — 512 с.
19. Кулагин Б.В. Основѹ профессиональной психодиагностики. — Л.: Медицина, 1984. — 216 с.
20. Максименко Ю.Б. Комп'ютерна діагностика у психології: принципи і методи розробки та використання // Психологія і суспільство. — 2007. — ¹ 4. — С. 56–72.
21. Неретина С.С. Концептуализм Абельяра. — М.: Гнозис, 1994. — 192 с.
22. Носс И.Н. Введение в технологию психодиагностики. — М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. — 251 с.
23. Носс И.Н. Психодиагностика. Тест, психометрия, ѹксперимент. — М.: Изд-во КСП+, 1999. — 320 с.
24. Общая психодиагностика / Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. — М.: Изд-во МГУ, 1987. — 181 с.
25. Подшивалкина В.И. Социальнѹ технологии: проблемѹ методологии и практики. — Кишинев: Центр. типография, 1997. — 352 с.
26. Подшивалкина В. Социотехнологічні аспекти професійної діяльності спеціалістів гуманітарного профілю // Психологія і суспільство. — 2005. — ¹ 3. — С. 59–72.
27. Психологическая диагностика / Под ред. М.К. Акимовой, К.М. Гуревича. — СПб.: Питер, 2003. — 652 с.
28. Психологическая диагностика / Под ред. К.М. Гуревича, Е.М. Борисовой. — М., 1997. — 540 с.
29. Психологическая диагностика: Проблемѹ и исследования / Под ред. К.М. Гуревича. — М.: Педагогика, 1981. — 232 с.
30. Психодиагностика: теория и практика: Пер. с нем. — М.: Прогресс, 1986. — 207 с.
31. Степанов С.Ю. Конструктѹ. Словарь русской культурѹ. Опѹт исследования. — М.: Язѹк русской культурѹ, 1997. — 235 с.
32. Терлецька Л.Г. Основы психодиагностики: Навч. пос. — К.: Главник, 2006. — 144 с.
33. Фурман А.В. Вітакультурне обґрунтування практичної психології // Практична психологія і соціальна робота. — 2003. — ¹ 4. — С. 23–27.
34. Фурман А.В. Ідея професійного методологування: Монографія. — Тернопіль: Екон. думка, 2007. — 187 с. (у друці).
35. Фурман А. Модульно-розвивальна організація миследіяльності — схема професійного методологування // Психологія і суспільство. — 2005. — ¹ 4. — С. 40–69.
36. Фурман А. Принцип “чотирьох К” у контексті професійного методологування // Вітакультурний млин. — 2007. — Модуль 5. — С. 4–14.
37. Фурман А. Психологічна діагностика як теорія і практика, наука і мистецтво // Психолог. — 2006. — ¹ 4 4 (листопад). — С. 4–9.
38. Фурман А.В. Психодиагностика інтелекту в системі диференціації навчання. — К.: Освіта, 1993. — 224 с.
39. Фурман А.В. Психодиагностика особистісної адаптованості. — Тернопіль: Екон. думка, 2000. — 197 с.
40. Фурман А. Розвивальна діагностика психологічної грамотності педагога. Тест “Хто підніме папірець?” // Психологія і суспільство. — 2002. — ¹ 1. — С. 119–153.
41. Фурман А. Типологічний підхід у системі професійного методологування // Психологія і суспільство. — 2006. — ¹ 2. — С. 78–92.
42. Фурман А.В., Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: Навч. пос. — Львів: Новий світ-2000, 2006. — 360 с.
43. Чернѹ В. Психодиагностика в социалистических странах. — Братислава: Психодиагн. и дидакт. тестѹ, 1983. — 222 с.
44. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности: Учебник. — 2-е изд. — М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2001. — 512 с.
45. Щедровицкий Г.П. Избранныѹ трудѹ. — М.: Шк. Культ. Полит., 1995. — 760 с.
46. Щедровицкий Г. Методологічна організація сфери психології // Психологія і суспільство. — 2000. — ¹ 2. — С. 6–24.
47. Щедровицкий Г. Схема миследіяльності — системно-структурна будова, значення і зміст // Психологія і суспільство. — 2005. — ¹ 4. — С. 29–39.

Надійшла до редакції 5.11.2007.